

Оксана Блашків
(Дрогобич)

ЛИСТУВАННЯ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО З ЧЕСЬКИМИ СЛАВІСТАМИ

У статті подано огляд листування Д. Чижевського 1930–1970-х рр. з чеськими славістами, що зберігається уряді архівів Чеської Республіки. На основі цих документів визначено основні теми та напрями співпраці вчених. Відзначено, що назване листування може стати основою не лише для реконструкції фактів наукової біографії Д. Чижевського та історії українсько-чеських наукових взаємин, але і новою сторінкою історії української діаспори у Чехословаччині.

Ключові слова: Дмитро Чижевський, славістика, українсько-чеські культурні взаємини, архівне дослідження, листування.

Оксана Блашків. Переписка Дмитрия Чижевского с чешскими славистами.

В статье представлен обзор переписки Д. Чижевского 1930–1970-ых гг. с чешскими славистами, которая хранится в архивах Чешской Республики. На основе этих документов определены основные темы и направления сотрудничества ученых. Отмечено, что упомянутая переписка может стать основой не только для реконструкции фактов научной биографии Д. Чижевского и истории украинско-чешских научных отношений, но и новой страницей истории украинской диаспоры в Чехословакии.

Ключевые слова: Дмитрий Чижевский, славистика, украинско-чешские культурные взаимоотношения, архивное исследование, переписки.

Oksana Blashkiv. Correspondence between Dmytro Chyzhevskiy and czech slavists.

The article provides an overview of Dmytro Chyzhevskiy's correspondence with Czech Slavist from the years 1930–1970s, kept in the archives of Czech Republic. Due to the correspondence, the key themes and areas of cooperation between the scholars have been identified. It has been underlined that the correspondence can be useful not only for the reconstruction of Chyzhevskiy's intellectual biography and the history of Ukrainian-Czech cultural relations, but make a new chapter in the history of Ukrainian diaspora in Czechoslovakia.

Key words: Dmytro Chyzhevskiy, Slavic Studies, the Ukrainian-Czech Cultural Relations, archival research, correspondence.

Міжвоєнна Прага була відкритою для численних іноземців зі Східної Європи, котрі шукали тимчасового прихистку чи нової батьківщини. У Празі діяли університети, академії та мистецькі школи, у котрих емігранти продовжували здобувати освіту рідними мовами під керівництвом вчених з різних галузей науки. Неминуча в таких умовах інтелектуальна співпраця, хоч і не відразу, сприяла розвитку як еміграційної науки народів Східної Європи, так і Чехословаччини. Українські гуманітарії, які перебували в той час у Празі, активно проявляли зацікавлення українсько-чехословацькими культурними взаєминами (нерідко вони були ініційованими вдячністю і шаную до господарів). Сьогодні їх діяльність у цьому річищі складає вагомий етап в історії української славістики. Водночас інтерес чехів до досліджень своїх українських колег та тісна співпраця з ними принесла чеській науці низку відкриттів та нових напрямів наукових досліджень.

Людиною, котра вагомо прислужилася цьому діалогові, є Д. Чижевський. Дослідження спадщини Я.А. Коменського в контексті історії філософії та літератури, віднайдення та збереження в роки Другої світової війни його рукопису “Загальна порада для виправлення людських справ”, перші спроби вивчення особливостей барокового світогляду в чеській літературі часів Я. Гуса та романтизму – це праці українського вченого, які і сьогодні залишаються цитованими в чеській науці. Д. Чижевський визнавав, що, попри свої заслуги перед різними слов’янськими народами, найбільший внесок він зробив у вивчення чеської культури. Учасники конференції “Дмитро Чижевський – особистість і творчість” (Прага, 2004), присвяченій життю та науковій спадщині Д. Чижевського, переконливо підтвердили значення цього внеску, наголошуючи водночас

на важливості вивчення архівів Д. Чижевського задля глибшого дослідження його біографії та "зв'язків з Чехією та чеською наукою" [14].

Біографічний компонент дослідження постаті Д. Чижевського став предметом зацікавлення українських та закордонних вчених, завдяки яким до наукового обігу за останні роки було введено доволі багато архівно-біографічного матеріалу. Документально максимально повно охопити життя Д. Чижевського ставить за мету перший том із запланованого тритомного видання вибраних праць вченого "Д.І. Чижевський. Матеріали до біографії" (Москва, 2008) [11]. Значними джерелами архівного матеріалу виступають двотомник "Славістика" (Дрогобич, 2005, 2010) [9; 10] та збірник "Дмитро Чижевський і європейська культура" (Седльце, 2010) [4]. Життя та творчість Д. Чижевського стали предметом ґрунтовного монографічного дослідження німецького вченого В. Кортгаазе "Дмитро Чижевський – життя великого вченого" (Седльце, 2010) [6].

Не дивлячись на широту зібраного біографічного матеріалу про Д. Чижевського, актуальним залишається впровадження та аналіз архівних матеріалів, пов'язаних з його перебуванням та науковою діяльністю в різних країнах. Найбільш інформативно насиченим джерелом щодо наукових контактів Д. Чижевського з чеськими вченими залишається листування. Сьогодні фактичний матеріал, пов'язаний з питанням про контакти Д. Чижевського з чеськими вченими, актуалізувався завдяки публікаціям листування названих вчених, підготовлених О. Блашків [3], В. Шіфферовою та Г. Блашек-Ган [15]. Еміграційний контекст Чехословаччини періоду міжвоєнної потрапив в поле зору чеських науковців Мірії та Сергія Магід [7; 8]. Саме аналіз цього масиву історичних документів відкриває нові напрями у дослідженні як спадщини Д. Чижевського, так і історії української наукової діаспори та європейської славістики загалом. Огляд листування Д. Чижевського з чеськими вченими, виявлення особливостей наукових контактів вчених складає мету даної статті.

Нагадаємо, що перебуваючи у Празі у 1924–1932, поруч з викладанням в українських університетах у Празі, Російському народному університеті та Німецькому університеті в Празі, Д. Чижевський брав активну участь у багатьох наукових товариствах, серед яких Празький лінгвістичний гурток. Гурток, з моменту його заснування у 1926 р., був першим чеським науковим середовищем, яке мало значний вплив на подальші наукові проекти Д. Чижевського та підходи до їх реалізації [1]. Іншим таким науковим осередком у 1932 р. став Інститут славістики, членом якого Д. Чижевського було обрано. На початок 1930-х рр. припадають публікації перших статей та рецензій вченого, пов'язаних з чеською тематикою: у 1931 р. – відгуки на дві праці А. Флоровського та М. Новикова, що були опубліковані в "Научных Трудях Русского Народного Университета в Праге" під назвою "К истории чешско-русских и чешско-украинских взаимоотношений" та на доповідь Карела Барта "Масарик и Достоевский", невелика за обсягом стаття "О чешской философии"; у 1932 р. – рецензія на видання творів чеського барокового поета Фрідріха Бріделя, здійснене Йозефом Вашіцею. Тоді ж, у 1932 р., Д. Чижевський отримав від М. Мурка, редактора часопису "Slavia", пропозицію написати рецензію на видання, здійснене Й. Ірасеком, "Das Slaventhum und die Welt der Zukunft" Людовіта Штура, з чого почалося глибоке зацікавлення Д. Чижевським словацькою духовною історією. У 1935 р., після віднайдення рукопису Я.А. Коменського "De rerum humanarum emendatione consultatione catholica" у бібліотеці Сиротинця А. Франке у німецькому місті Галле, Д. Чижевський назавжди залишився вписаним в історію чеської культури та науки.

Архіви Праги, у яких зберігається листування Д. Чижевського з чеськими вченими, дозволяють стверджувати, що співпраця була тривалою (1930–1970-ті рр.), хоч і з перервами через війну і політичні заборони, в її основі лежали товариські стосунки, що склалися між вченими-однотомцями в добу міжвоєнної. Серед адресатів Д. Чижевського редактор часопису "Slavia" Матія Мурко (Matija Murko, 1861–1952), редактор "Prager Presse" Станіслав Маг (Antonin Stanislav Mağr, 1887–1960), чеський славіст, католицький богослов Йозеф Вашіца (Josef Vařica, 1884–1968), історик, поет, літературознавець, перекладач Зденек Каліста (Zdeněk Kalista, 1900–1982), чеський історик літератури Антонін Шкарка (Antonin Škarka, 1906–1972), літературознавець, перекладач Вацлав Черни (Václav Černý, 1905–1987), етнограф Їржі Горак (Jiří Horák, 1884–1975), лінгвіст та візантолог Мілош Вайнгарт (Miloš Weingart, 1890–1939), засновники Празького лінгвістичного гуртка Богуміл Трнка (Bohumil Trnka, 1895–1984) і Вілем Матезіус (Vilém Mathesius, 1882–1945), гуситолог Франтішек Міхалек Бартош (František M. Bartoš, 1889–1972), історик науки та філософ Емануель Радл (Emanuel Rádl, 1873–1942), болгарист, сорабіст Йозеф Пата (Josef Páta,

1886–1942), славіст, фольклорист, літературознавець Карел Горалек (Karel Horálek, 1908–1992), письменник Франтішек Тихий (František Tichý, 1886–1968), коменіолог Йозеф Гендріх (Josef Hendrich, 1888–1950), філософ Ян Паточка (Jan Patočka, 1907–1977). Кожен зі згаданих вчених займає значне місце в історії чеської гуманітарної думки ХХ ст., їх листи до Д. Чижевського створюють широкий контекст для подальшого дослідження його наукової біографії через призму чесько-українських наукових взаємин. На жаль, нерідко недоступними є відповіді, адресовані Д. Чижевському, рівно ж ми не можемо бути певними, що листування з названими вище адресатами українського вченого збережено повністю, проте навіть наявний матеріал дозволяє визначити головні напрями співпраці чеських вчених з Д. Чижевським.

Листівки до М. Мурка стосуються дописування до часопису “Slavia” і датуються 1927–1932 рр. Лист до Ї. Горака (1930 р.) сигналізує неоднозначне сприйняття тогочасною наукою вивчення Д. Чижевським “своєрідності українського племінного характеру”, говорячи сучасною мовою – української ідентичності, як окремого явища в межах слов’янських народів. У листі до М. Вайнгарта (1932 р.) вчений висловлює готовність до співпраці з Інститутом славістики в Празі та наголошує на важливості у повному представленні чеської славістики у німецьких бібліотеках. Листівки до Б. Трнки (1932–1934 рр.) стосуються засідань Празького лінгвістичного гуртка та його видань. Листи до Е. Радла (1934 р.) проливають світло на полеміку навколо дослідження Ф. Пелікана та Й. Тврдого “Сучасна філософія у слов’ян”, яку рецензував Д. Чижевський. У листах до Ф.М. Бартоша (1939–1940 рр.) обговорюються окремі твори літератури та факти віднайдення окремих рукописів періоду Реформації. Проблеми дослідження гусизму піднімаються також у листах до Й. Пати (1942 р.). Лист до письменника та перекладача з української Ф. Тішого (1944 р.) розповідає про видання твору Коменського “Слово до європейців”, до якого Д. Чижевському запропонували написати передмову. Лист до К. Горалека (1967 р.) засвідчує налагодження діалогу між славістами Чехословацької Радянської Республіки та Західною Німеччиною. Найбільш чисельним є листи до Й. Вашіци (1933–1965 рр.), З. Калісти (1940–1976 рр.) та А. Шкарки (1944–1967 рр.), на яких зупинимося докладніше. Провідними темами листування була давня та барокова чеська література, коменіологія, а також перевидання художніх творів різних періодів та наукових праць чеських вчених у Німеччині у межах славістичних видань, редагованих Д. Чижевським.

Дослідження Д. Чижевським доби бароко у слов’янських літературах відбувалося у співпраці з чеськими колегами, з науковим доробком котрих він був добре знайомий. Про що вже йшлося у статті “Дослідження літературного бароко: Дмитро Чижевський та Йозеф Вашіца” [2]. Нагадаємо декілька думок, висловлених в цій розвідці, що дозволяють говорити про певну суголосність суджень Й. Вашіци і Д. Чижевського щодо досліджень літературного бароко, а, ймовірно, і наступність українського вченого. Йдеться, зокрема, про те, що, незважаючи на безперечну значущість цих праць для історії української літератури, все ж унікальними для свого часу такі дослідження Д. Чижевського не були. Ми поділяємо думку українських дослідниць І. Бондаревської та Л. Довгої про те, що “немає підстав стверджувати, що Дмитро Чижевський створив оригінальну теорію бароко або розвинув оригінальні підходи до вивчення культури цього періоду. Він радше використав існуючі розробки, загальні уявлення та підходи до аналізу мистецтва, літератури та культури. Основним досягненням його праці у вивченні культури є застосування певного набору теоретичних інструментів для аналізу історії української культури. Чижевський виконав поставлене завдання – показати засобами теоретичного аналізу конкретного історичного матеріалу, що українська культура є частиною європейської культури і що ритм її розвитку такий самий як і європейської” [12, с. 19-20]. Власне у цьому контексті чеські дослідження літературного бароко та доби бароко загалом доволі ілюстративні, а також дозволяють розглядати дослідження Д. Чижевським слов’янського бароко (українського та чеського зокрема) у контексті подібних досліджень чеських вчених.

Уже в першій статті про видання творів Ф. Бріделя Д. Чижевський, услід за Й. Вашіцею, наголошує на важливості розглядати твори поетів епохи бароко відповідно до канону історичного часу і необхідності перегляду позиції вчених до цієї доби як до епохи занепаду і деградації. Ця думка повторюється в “Огляді II” (1935), у якому Д. Чижевський подає положення праці Й. Вашіци “O české barokní poesii” (“Про чеську барокову поезію”), акцентуючи роль чеського вченого у зміні ставлення до літератури цього періоду: “У доповіді Вашіци про чеську барокову поезію подано стислий огляд полеміки, що точилася навколо теми чеської барокової поезії;

автор робить спробу, також дуже стисло – практично у формі тез, ознайомити читача з деякими найважливішими фактами цього забутого періоду історії чеської літератури і наголосити передовсім на естетичній цінності барокової поезії. Вашіца вказує на те, що в інших європейських народів, насамперед в Німеччині, прокинувся інтерес до барокової літератури. Дослідник зазначає, що розуміння чеського читача ще дуже відстає від розуміння німецького читача. Однак найважливіше завдання полягає в тому, щоб пояснити історичну роль чеської барокової поезії і показати, що всі характерні для неї явища, які до цього вважались "занепадом", "спадом", навіть "крахом", "розкладанням", "відсутністю смаку" тощо, є закономірними щаблями літературного і мовного розвитку" [2, с. 375]. Як бачимо, обидва вчені мали майже однакові "вихідні" завдання своїх досліджень барокової літератури – звернути увагу літературознавців на літературно-естетичну цінність творів епохи бароко та розвивати дослідження саме у цьому річищі. Зважаючи на хронологію, можна припустити, що одним із наукових та інспіраційних джерел для досліджень українського літературного бароко Д. Чижевським була наукова діяльність чеського колеги Й. Вашіци. Проведений аналіз листування та окремих публікацій Д. Чижевського та Й. Вашіци вказує на суголосність та комплементарність при дослідженні літературного бароко обома вченими. Ініціювавши вивчення чеського та українського літературного бароко, вони обидва відкрили новий напрям у славістиці міжвоєнного періоду. З цієї перспективи науковий спадок двох вчених, заслуговує на подальше вивчення як окрема сторінка в історії дослідження слов'янського літературного бароко. Такого ж аналізу потребують праці інших чеських колег Д. Чижевського, що займалися літературним бароко, вони можуть стати темою окремого дослідження.

Листування зі Зденеком Калістою, що складає 16 листів і охоплює 1940–1976-ті рр. поділяється на дві групи: до 1944, надіслані з Галле, де Д. Чижевський перебував до весни 1945 р., та листи з 1960-х рр. Обидві ці групи різняться за настроєм та тематикою, проте спільною їх основою залишається наукова співпраця вчених. З. Каліста, учень істориків Ярослава Бідла (Jaroslav Bidlo, 1868–1937), у дослідженнях історії Східної Європи якого вперше з'являються перші зразки застосування компаративного методу, та Йозефа Пекаржа (Josef Pečar, 1870–1937), котрий розглядав чеську історію у ширшому європейському контексті, увійшов в історію чеської науки як знавець чеського бароко. У 1924–1939 рр. він працював у Карловому університеті асистентом, а згодом доцентом, історичного відділення, де, імовірно, познайомився з Д. Чижевським. Листи з 1940-х рр. вказують на глибоке взаємне зацікавлення вчених науковими працями, їхній обмін та обговорення. Праці З. Калісти з чеського бароко (*Z legend českého baroka*, 1934; *Čechové, kteří tvorili dějiny světa*, 1939; *Bohuslav Balbin*, 1939; *České baroko*, 1941) були в приватній бібліотеці Д. Чижевського в Галле (за рукописом каталогу *Reihenfolge der Bucherei "Ex libris Tschizewskij"*), і рецензувалися ним в оглядах для "Zeitschrift für slawische Philologie". У 1951 р. З. Каліста став жертвою політичного процесу і був засуджений на 15 років. Очевидно, це, а також перебування Д. Чижевського на той час у США, призвело до припинення листування між вченими. У 1960 р. З. Каліста був звільнений з в'язниці (реабілітований у 1966 р.) і вийшов на пенсію. Саме тоді з ініціативи З. Калісти контакт відновився: вчені обмінювалися публікаціями, обговорювали наукові плани, З. Каліста також долучився до ювілейного збірника на пошану Д. Чижевського (лист 1965 р.).

Листування з А. Шкаркою розпочалося, очевидно, задовго до 1944 р., з нього до нас дійшов лише один лист, проте важливий своїм змістом. У ньому, зокрема, ішлося про те, що одна з трьох копій пансофічного твору Я.А. Коменського уже надіслана проф. Гендріхові у Прагу з надією на кращі шанси його збереження там в умовах війни. Друге зауваження стосується "роботи про Лабіринт" Я.А. Коменського, до якої Д. Чижевський надсилає доповнення. Нам вдалося віднайти рукопис праці, написаної німецькою мовою (72 сторінки), та її переклад чеською у Літературному архіві Музею чеської літератури у Празі у архіві А. Шкарки [1]. Напис, зроблений від руки на першій сторінці "Janu Mukařovskému k jeho padesátým narozeninám", дозволяє датувати рукопис 1941 р. Те, що рукопис праці був готовий 1941 р., підтверджує також лист Д. Чижевського до З. Калісти від 9.07.1941, у якому вчений пише: "у мене є вже дві готові до друку праці про чеську барокову поезію, а саме аналіз двох творів: "Co Bůh? člověk?" Бріделя і "Лабіринт" Коменського. Щодо другої праці, то я сподіваюсь, що вона суттєво посприяє витлумаченню цього твору" [3, с. 41]. У 1950-х рр. у США вчений опублікує дві статті про теми "Лабіринту" та їх джерела і про стилістику "Лабіринту" [13; 14]. Аналіз цих статей та рукопису

дозволяє стверджувати, що вони є дещо поширеними версіями оригінальної праці про “Лабіринт”, написаної на початку 1940-х рр. Ці праці є першими у чеському, а в українському літературознавстві єдиними дослідженнями, присвяченими літературному твору Я.А. Коменського “Лабіринт світу та рай серця”, і сьогодні вони залишаються актуальними. Примітно, що обидві праці вийшли англійською та німецькою мовами, і повністю в перекладі ні чеською (хоч чеська версія, відкоректована автором, зберігається в архіві Праги), ні українською (перекладено лише англійською статтю) не вийшли.

В роки Другої світової війни чеські колеги підтримували з Д. Чижевським активне листування. У листі від 16 травня 1942 р. до А. Бема знаходимо такі рядки: “Из чехов я с несколькими в переписке, хотя и не очень систематической (Трнка, Мукаржовский, Матезиус, Гавранек, Б. Рибя, Вашица, Пата, Калиста, особенно Гендрих, недавно писал И.Б. Чапек, прежде переписывался с Ф. Бартошем, как видите довольно много корреспондентов)” [3, с. 38]. Після війни Д. Чижевський серйозно зважував можливість еміграції до Чехо-Словаччини [3, с. 38-39], що свідчить про те, що саме цю землю він відчував як місце психологічного комфорту та можливостей наукової самореалізації, необхідної кожному вченому. З різних обставин цього не сталося і сучасні дослідники назвали уже Німеччину “батьківщиною його вибору” [5]. Проте Чехо-Словаччина залишилася з Д. Чижевським назавжди у постатях чеських мислителів та вчених-сучасників, з котрими він підтримував контакти протягом всього життя і всупереч кордонам.

Підсумовуючи, зазначу, що публікація листування [3] – це лише перший крок до вивчення історії української наукової діаспори в Чехословаччині періоду міжвоєнтя, а також наступних десятиліть. Оскільки листування Д. Чижевського з чеськими колегами носило найперше науковий багатоаспектний характер, воно може бути цікавим не лише для славістів-філологів та культурологів, але для значно ширшого кола істориків, відкриваючи нові сторінки історії української діаспори.

Джерела та література:

1. Архів Антоніна Шкарки: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Škarka Antonin / 26/83.
2. Архів Антоніна Шкарки: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Mgr Antonin / 4/60.
3. Архів Яна Мукаржовського: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Mukarovský J. / 66/86.
4. Архів часопису “Славія”: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Slavia / 16/64.
5. Архів Вацлава Черного: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Černý Václav / 59/89.
6. Архів Йозефа Вашіци: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Vašica Josef / 38/93.
7. Архів Йозефа Вашіци: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Vašica Josef / 40/65.
8. Архів Зденека Калісти: Literární archiv Památníku národního písemnictví / Fond: Kalista Zdeněk / 95/75.
9. Архів Інституту савістики Академії наук Чеської Республіки: Masarykův ústav – Archiv Akademie věd České republiky, Fond: Slovanský ústav / 57 – Čyževský, D. /13.
10. Блашків О. Праці Дмитра Чижевського в контексті ідей Празького лінгвістичного гуртка / О. Блашків // Літературознавчий збірник: Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – Вип. 26-27. – С. 107–120.
11. Блашків О. Чеська і словацька культура у житті та науковій спадщині Дмитра Чижевського / О. Блашків // Colloquia Litteraria Sedlcensia. – Siedlce, 2010. – Т. VI. – 420 s.
12. Блашків О. Чеське літературне бароко: Дмитро Чижевський та Йозеф Вашіца / О. Блашків // Ukrainiaca Brunensia II: Україністика – минуле, сучасне, майбутнє. – Brno, 2009. – S. 362–370.
13. Блашків О. Чеська і словацька культура в житті та науковій спадщині Д. Чижевського: монографія / О. Блашків. – Siedlce: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2010. – 432 s.
14. Дмитро Чижевський і європейська культура / [red. Mnich Roman, Urban Justyna]. – Drohobycz; Siedlce: Instytut Filologii Polskiej Akademii Podlaskiej w Siedlcach, 2010. – 320 s.
15. Кортхаазе В. Від Меланхтона до Коменського і Чижевського / В. Кортхаазе. – Дрогобич; К.: Коло, 2005. – 378 с.
16. Кортхаазе В. Дмитрий Чижевский – жизнь знаменитого ученого / В. Кортхаазе; [red. Mnich Roman]. – Drohobycz; Siedlce: Instytut Filologii Polskiej Akademii Podlaskiej w Siedlcach, 2010 – 254 s.
17. Магид С. Д.И. Чижевский в “украинской” Праге в 1924–1932 гг.: историко-публицистическое исследование / С. Магид // Rossica: Научные исследования по русистике, украинистике и белорусистике. – Praha: Euroslavica, 2007. – С. 1–48.
18. Магидова М. К публикации писем Д.И. Чижевского А.Л. Бему / М. Магидова // Rossica: Научные исследования по русистике, украинистике и белорусистике. – Praha: Euroslavica, 2007. – С. 49–96.
19. Славистика: зб. наук. праць. – Т. 1: Дмитро Чижевський і світова славистика / [ред. Роман Мних, Євген Пшеничний]. – Дрогобич: Коло, 2003. – 444 с.

20. Славістика: зб. наук. праць. – Т. 2: Дмитро Чижевський і європейська культура / [ред. Євген Пшеничний, Роман Мних, Володимир Янцен]. – Дрогобич: Коло, 2011. – 534 с.
21. Чижевский Д.И. Избранное в трех томах / Д.И. Чижевский. – Т. 1: Материалы к биографии (1894–1977). – М.: Библиотека-фонд "Русское Зарубежье"; Русский путь, 2007. – 848 с.
22. Bondarevska I. The Concept of the Baroque in the Works of Dmytro Chyzhevsky / I. Bondarevska, L. Dovha // *Journal of Ukrainian Studies*. – Toronto, 2007. – Vol. 32. – No 2. – P. 19–20.
23. Čiževsky D. Comenius' "Labyrinth of the World": Its Themes and Their Sources / D. Čiževsky // *Harvard Slavic Studies*. – 1953. – Vol. I. – P. 83–135.
24. Čyževskyj D. Osobnost a dilo / D. Čyževskyj. – Praha: Národní knihovna České republiky; Slovanská knihovna, 2004. – 490 s.
25. Jan Patočka – Klaus Schaller – Dimitrij Tschizewskij: philosophische Korrespondenz 1936–1977 / [Schifferová Věra, Blaschek-Hahn Helga]. – Würzburg: Königshausen & Neumann, 2010. – 183 s.
26. Tschizewskij D. Das "Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens" des J.A. Comenius. Einige Stilanalysen / D. Tschizewskij // *Wiener Slawisches Jahrbuch*. – T. V. – 1956. – S. 59–85.